

УДК 911.3

Чиж О.П., Канська В.В.

Вінницький педагогічний університет ім. М. Коцюбинського

Обґрунтування формування антропогенних заповідних об'єктів у структурі регіональної екомережі

У статті розглядаються основні проблеми формування єдиної системи антропогенних заповідних об'єктів Поділля у структурі регіональної екомережі, проілюстровано шляхи її доповнення проєктованими АЗО кожної групи у межах окремих районів Поділля.

Ключові слова: антропогенний заповідний об'єкт, природно-заповідний фонд, регіональна екомережа, екокоридор.

Обоснование формирования антропогенных заповедных объектов в структуре региональной экосети. В статье рассматриваются основные проблемы формирования единой системы антропогенных заповедных объектов Подолья в структуре региональной экосети, проиллюстрировано пути ее дополнения проектируемыми АЗО каждой группы в пределах отдельных районов Подолья. **Ключевые слова:** антропогенное заповедный объект, природно-заповедном фонде, региональная экосеть, экокоридор.

Kanska V.V. Anthropogenic protected objects in the structure of regional ecological networks. The paper discusses the main problems of forming a single network of anthropogenic protected objects of Podillya in the structure of the regional ecological network, the ways of its improvement by projected APO of each group within the individual areas of Podolia are also illustrated.

Keywords: anthropogenic protected object, nature reserve fund, the regional ecological network, ecological corridors.

Наявність проблеми. На початку ХХІ ст. немає сумнівів, що у майбутньому кількість, площі та значимість антропогенних заповідних об'єктів зростатиме, а натуральних й натурально-антропогенних або залишаться на наявному рівні (що сумнівно), або суттєво зменшаться (більш реально). Звідси й необхідність детальної розробки та обґрунтування шляхів реального заповідання антропогенних ландшафтів і об'єктів, значимих у будь-яких аспектах. Цей процес уже розпочався, але він проходить, здебільшого, традиційно і мало чим виокремлюється від загально встановлених норм заповідання природних об'єктів. Ландшафтно і – екологічно дестабілізоване навколишнє середовище негативно впливає на здоров'я людей, процеси їх життєдіяльності і примушує шукати шляхи гармонізації своїх стосунків з природою. Зокрема, Європа реалізує Всеєвропейську стратегію збереження ландшафтного і біотичного різноманіття. Україна теж долучилась до виконання цієї стратегії і, як стверджують окремі науковці [9], успішно реалізує її перший етап: сформовані організаційно-правові засади та методологічні основи розбудови національної екомережі, поступово розробляються регіональні проєкти екомереж, зростає кількість національних природних парків та інших природоохоронних об'єктів. Безперечно, що у цій системі, особливо при створенні національної екомережі, роль та значення антропогенних заповідних об'єктів суттєво та неухильно зростатиме.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування та розвитку традиційних об'єктів природно-заповідного фонду України досліджували Андрієнко Т.Л., Стойко С.М., Дідух Я.П. [6], Голубець М.А., Жижин М.П. [2], Гриник П.І. [3], Одноралов В.С., Давидюк В.П., Божко О.Б. [8], Шеляг-Сосонко Ю.Р. [10]. У наукових працях Денисика Г.І. [5], Гудзевича А.В. [4],

Поповича С.Ю. [7], Царика Л.П. [9], Брусака В.П. [1] узагальнено зарубіжний досвід та підняті питання реорганізації і удосконалення національної екомережі.

Постановка завдання. Проаналізувати проблеми наявної та розробити основні положення формування єдиної системи антропогенних заповідних об'єктів Поділля у структурі перспективної регіональної екомережі.

Результати дослідження. Є різні концепції та підходи до раціонального, науково обґрунтованого впровадження АЗО в структуру національної екомережі. Одну із них запропонував С.Ю. Попович [7]. Зокрема, він удосконалив «концепцію мінімуму», висунуту програмою «Заповідники». Суть її в тому, що проблему адаптації АЗО до національної екомережі краще можна вирішити з позицій врахування фізико-географічного районування України.

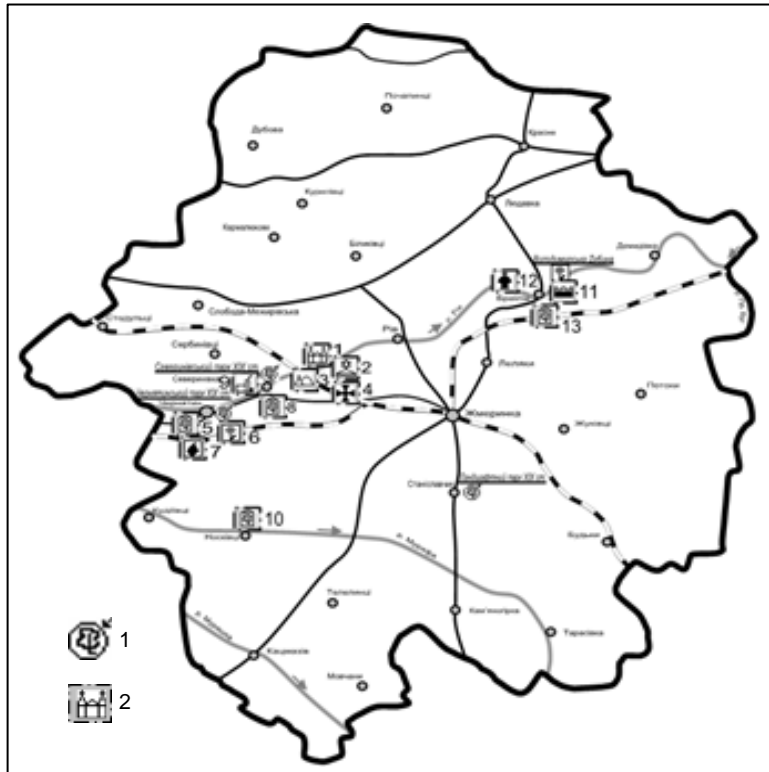
У новій редакції концепція виглядає так: «кожну фізико-географічну провінцію (край) представляє один біосферний заповідник», «кожну фізико-географічну область – один природний заповідник або один національний природний парк». Однак, така система працює не всюди. Не завжди заповідники є еталонами репрезентативності. В основі заповідання має бути оптимальна репрезентативність компонентів ландшафту і самі ландшафти у межах фізико-географічних зон, країв, областей і районів, що дозволить мати мережу заповідних територій, які стануть еталонними і даватимуть змогу організації екологічного моніторингу. Для цього доцільно забезпечити антропогенними заповідними об'єктами всі області, і дієвою система стане тоді, коли кожен об'єкт буде реально забезпечений в науковому, адміністративному, організаційному, фінансовому відношеннях тощо [1].

Формування єдиної мережі антропогенних заповідних об'єктів Поділля у структурі регіональної екомережі доцільно проводити так:

- аналіз стану розробки та впровадження наявних регіональних і місцевих схем АЗО та впровадження їх у національну екомережу;
- формування висновків і пропозиції щодо подальшого розроблення схеми АЗО у структурі національної екомережі України, підготовленої на підставі проведеного аналізу;
- розробка картографічних матеріалів (цифрові основи) для формування Зведеної схеми екомережі;
- аналіз та обговорення текстової частини підготовленого першого етапу проекту Зведеної схеми формування національної екомережі, а саме пріоритети і концептуальні основи формування, збереження та невиснажливого використання екомережі України, розвитку системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, формування структурних елементів екомережі.

Якщо проаналізувати кількість наявних та проєктованих антропогенних заповідних об'єктів Поділля, то за різними групами їх можна виділити значну кількість. Звичайно, не можна заповідати усі унікальні комплекси, якими таке багате Поділля, оскільки у цьому немає особливої потреби. Доцільно в межах кожного району чи області виділити кілька зразків АЗО із кожної групи, які б найповніше розкривали географічні, історичні та культурні особливості цієї території. Як приклад, наведемо найбільш значні АЗО, що можна виділити у Жмеринському районі Вінницької області (рис. 1).

Інший приклад формування екомережі з використанням різних груп АЗО – Середнє Придністер'я (рис. 2). Тут оригінальність та різноманіття природи суттєво доповнюються АЗО, серед яких переважають культові споруди з належними їм

Рис. 1. Наявні та перспективні антропогенні заповідні об'єкти Жмеринського району

1 – наявні заповідні об'єкти загальнодержавного та місцевого значень. 2 – Перспективні АЗО: 1 – Руїни костюлу (с. Межирів); 2 – Руїни синагоги (с. Межирів); 3 – Стародавнє городище (с. Межирів); 4 – Єврейський цвинтар (с. Межирів); 5 – Палац Вітовських-Львових (с.мт. Чернятин); 6 – «Дуб Пушкіна»; 7 – Каскад ставків у Чернятинському парку; 8 – Палац Северина Орловського (с. Северинівка); 9 – Залишки водяного млина (околиці с. Северинівка); 10 – Палац 17ст. (с. Носківці); 11 – Браїлівський замок; 12 – Браїлівський монастир; 13 – Палац фон Мекк (с.мт. Браїлів).

територіями, садово-паркові ансамблі та палацові комплекси, історичні й археологічні об'єкти тощо. Найголовніше, що перспектива розбудови екомережі Середнього Придністер'я у майбутньому повністю залежатиме від наявних і нових АЗО. За ступенем оригінальності природи і кількості АЗО до Середнього Придністер'я на Поділлі наближаються Подільські Товтри, Кременецькі гори та Подільське Побужжя. АЗО цих територій можуть або стати основою нової екомережі Поділля, або суттєво доповнити та змінити наявну схему. За допомогою системи антропогенних заповідних об'єктів можна також вирішити проблеми регіональних екомереж, зокрема функціонування окремих ділянок екокоридорів. Як приклад, наведемо розроблений нами проект раціонального функціонування частини Бузького екокоридору між містами Летичів – Хмільник – Вінниця – Гнівань у Вінницькій області та Гайворон Кіровоградської області (рис. 3).

Бузький екокоридор сформований на основі долини Південного Бугу. Хоч Південний Буг значною мірою зарегульований, однак ще зберігає екосистемний потенціал, формуючи вздовж течії відмінні типи природних комплексів: від болотних, лучних та лісових на півночі до кам'янисто-, піщано- та типово-степових на півдні Вінницької області. Екосистемним сенсом цього коридору є забезпечення відносної цілісності та відновлення природних (натуральних та антропогенних)

вирішенням цієї проблеми. Перший екокоридор – від м. Летичів через верхів'я р. Згар та р. Рівець до впадіння р. Рівець у р. Південний Буг, західніше м. Гнівань; другий – від впадіння річки Снівода у Південний Буг, південніше м. Калинівка, с-ще Турбів (р. Десенка), с. Обідне, південніше м. Гайсин, р. Соб (Собське Полісся), до впадіння її у Південний Буг (рис. 3)

Висновки. У процесі відновлення, збереження та розбудови сучасної мережі антропогенних заповідних об'єктів будь-якого регіону України немає не лише чіткого їх поділу за різними ознаками, але й строго визначеного порядку заповідання та збереження антропогенних ландшафтів та окремих об'єктів.

Аналіз літературно-картографічних джерел та польові дослідження наявних і перспективних у майбутньому до заповідання антропогенних об'єктів дає можливість зробити висновок, що процес формування системи АЗО будь-якого регіону має включати в себе:

- формування системи індивідуальних АЗО, особливо в депресивних сільських та регресивних приміських районах;
- формування ансамблів АЗО в першу чергу у містах та містечках; переважно це будуть музеї під відкритим небом;
- на основі індивідуальних АЗО та їх ансамблів створення регіональних систем антропогенних заповідних об'єктів.

Одночасне формування системи АЗО за трьома зазначеними напрямками, як показує досвід минулих 20 років, – є нераціональним і призводить до лишніх витрат коштів і часу. У зв'язку з тим, що кількість та значення АЗО постійно зростає, у майбутньому вони складуть основу національної екомережі, допоможуть вирішити низку наявних зараз проблем. Проекти удосконалення функціонування окремих ділянок екокоридорів наявної екомережі Поділля є наглядним підтвердженням цього.

Література

1. Брусак В.П. Географічні основи розширення мережі заповідних територій Поділля. / В.П. Брусак / Проблеми географії України. – Львів, 1994. – С. 105.
2. Голубець М.А. Актуальні проблеми функціонування заповідників / М.А. Голубець, М.П. Жижин, О. Кагало // Укр. ботан. журн. – 1989. – № 4. – С. 5-15.
3. Гриник П. Природно-заповідний фонд України: стан, проблеми, перспективи розвитку / П. Гриник // Рідна природа. Спецвипуск. – 2008. – С. 6-7.
4. Гудзевич А.В. Природно-заповідна Вінниччина / А.В. Гудзевич. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2002. – 128 с.
5. Денисик Г.І. Проблеми формування екомережі / Г.І. Денисик // Заповідники Крима. Біорізномобразие и охрана природы в Азово-Черноморском регионе. Материалы VII Международной научно-практической конференции. – Симферополь, 2013. – С. 63-65.
6. Перспективная сеть заповедных объектов Украины / Т.Л. Андриенко, С.М. Стойко, Я.П. Дидух и др. – К.: Наукова думка, 1987. – 20 с.
7. Попович С.Ю. Природно-заповідна справа: Навчальний посібник / С.Ю. Попович. – К.: Арістей, 2007. – 480 с.
8. Природно-заповідний фонд Української РСР / В.С. Одноралов, В.П. Давидюк, О.Б. Божко. – К.: Урожай, 1986. – 224 с.
9. Царик Л.П. Природні заповідні території / Л.П. Царик. – Тернопіль: ТДПУ, 2001. – 73 с.
10. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Система природно-заповідних територій України / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, С.Ю. Попович, П.М. Устименко // Укр. ботан. журн. – 1994. – № 1. – С. 5-10.

Подано до редакції 25.04.2014

Рецензент – кандидат географічних наук Ю.В. Яценцюк